

O'SMIR YOSHDAGI BOLALARNI HULQIDA BO'LGAN O'ZGARISHLARNI OLDINI OLISH

*Farg'ona viloyati Quva tumani 36-umumiy o'rta ta'lim maktabining
amaliyotchi psixologi*

Otajonova Ravshanoy Rustamaliyevna

32- umumiy o'rta talim maktabi amaliyotchi psixologi

Xatamova O'lmasxon Mo'ydinovna

Anatatsiya: *Mazkur maqolada bugungi globallashuv jarayoniga xos o'smirlarda salbiy xulq-atvor namoyon bulishinigpsixologik xususiyatlari yoritilgan.*

Kalit so'z: *O'smirlik, ontogeniz, deviant, xulq-atvor, xarakter aksentuatsiyasi, bolalar va o'smirlar suitsidi, o'z-o'ziga baho berish, mardlik, jasurlik, tantiqlik.*

Yosh psixologiyasi fani bevosita inson psixologiyasining namoyon bo'lishi va rivojlanishini turli yoshlarda qanday kechish xususiyatlari, qonuniyatlari, mexanizmlarini o'rganadi. Psixologik xususiyatlarni namoyon bo'lishining yosh xususiyatlari o'rganilar ekan, shuni nazarda tutish kerakki, yosh psixologiyasida turli yosh davrlari birbiridan sezilarli farqlanadi. Bular: chaqaloqlik, ilk bolalik, maktabgacha ta'lim yoshi, kichik maktab yoshi, o'smirlik, ilk yoshlik, yoshlik, yetuklik va keksalik davrlaridir. Bu davrlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, sifatlarga ega bo'lib, ular bir-biridan odamning xronologik yosh ko'rsatkichlariga ko'ragina emas, balki shu davrda inson ruhiyatida kechadigan hodisalar, ro'y beradigan o'zgarishlar, uning ruhiyatidagi umumiy qonuniyatlarga ko'ra ham farqlanadi. Bolalar kattalar singari bir maromda rivojlanmaydi, shuningdek, ijobiy va salbiy psixologik xususiyalar, nisbatan barqaror va tinch osoyishta kechadigan davrlar mavjud. Kattalarga nisbatan xulq-atvoridagi ijobiy va salbiy munosabatning paydo bo'lishi, negativizm singari nohush xulq-atvor alomatlari o'z-o'zidan kelib chiqadigan bevosita jinsiy yetilish tufayli poydo bo'ladigan belgilar bo'lmay, balki ular bilvosita ta'sir ko'rsatadigan o'smir yashaydigan ijtimoiy shart-sharoitlar vositasi orqali, uning tengdoshlari, turli jamoalardagi mavqei tufayli, kattalar

bilan munosabati, maktab va oilasidagi o'rni munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir. Mana shu ijtimoiy sharoitlarni o'zgartirish yo'li bilan o'smirlarning xulq-atvoriga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish mumkin. Ular tashqi ta'sirlarga va xissiyotlarga juda beriluvchan bo'ladilar. Shuningdek ularga mardlik, jasurlik, tantiqlik kabi psixologik sifatlar ham xosdir. Tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik o'smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi, lekin bu shaxsiy fikr aksariyat hollarda asoslanmagan bo'ladi. Shuning uchun ham ular ota-onalarning, atrofdagi kattalarning shuningdek, ustozlarning to'g'ri yo'lni ko'rsatishlariga qaramay o'z fikrlarini o'tkazishga harakat qiladilar. Juda ko'p o'smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qoladilar. Bugungi kunda internet materiallarini tushunish yoki anglamasdan undan foydalanishga harakat qilishadi. Bu holatda chekuvchi, ichuvchi singari yangi rolda o'zini normal, qulay his qiladi. Bunday holatlarga tushgan o'smir juda tashvishga tushadi va unda krizis holati yuzaga keladi. Bu krizis o'smirning ma'naviy o'sishi psixikasidagi o'zgarishlariga ham bog'liqdir. Bu davrda bolaning ijtimoiy mavqei o'zgaradi, o'zining yaqinlari, do'stlari, tengdoshlari bilan yangi munosabatlar yuzaga keladi. Lekin eng katta o'zgarish uning ichki dunyosida yuzaga keladi. Ko'pgina o'smir yoshi davridagi maktab o'quvchilarida o'zidan qoniqmaslik holati kuzatiladi. Shuningdek, o'zi xaqidagi mavjud fikrlarining bugun unda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga to'ri kelmayotganligi o'smirni asabiylashishiga olib keladi. Bu esa o'smirda o'zi xaqida salbiy fikr va qo'rquvni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday o'smirdagi o'zgarishlarni uchun atrofdagilar, kattalar, shuningdek ota-onasiga qarshi chiqayotganligini anglay olmayotganligi tashvishga soladi. Maxsus ijtimoiy psixologik adabiyotlarda hayotga chidamli, irodali iborasi mavjud. Bu iboraga taalluqli bo'lgan salbiy-xulq atvor larning paydo bo'lishi o'smir davridagi bolalardagi og'ir iztirob noqobiloila, spirtli ichimliklarni iste'mol qiluvchi ota-onalar, shavqatsiz kaltaklash, tabiiy ofat, kambag'allik, oiladardagi ajrim xolatlari kabilar ularni psixik rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi. Bu borada o'smirlarning ota-onasi, kattalar bilan qiladigan muloqoti asosan ularning katta bo'lganlik hissi asosida tuzilganligi sababli qo'llab -quvvatlashlariga ehtiyoj sezadilar. Ota onalar bilan faoliyat o'smirda kattalarni yaxshiroq tushinishlari uchun yordam beradi.

O'smir o'zida bo'layotgan o'zgarishlar, uni tashvishga solayotgan muammolar xaqida kattalar bilan bo'lishishga katta extiyoj sezadi, lekin buni xech qachon birinchi bo'lib o'zi boshlamaydi. O'smir o'ziga nisbatan yosh bolalardek qilinadigan muomila - munosabatiga qattiq norozilik bildiradi. O'smirlar muloqoti nihoyasida o'zgaruvchanligi bilan xarakterlanadi. O'smir organizmida ro'y beradigan o'zgarishlar shundan iboratki, bola rivojlanishining ayni shu davrida biologik, fiziologik yetukligi borasida tub o'zgarishlar amalga oshadi. Fiziologik rivojlanish va jinsiy balog'atga yetish jarayonining yangi bosqichi boshlanadi. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishi bilan boshlanadi. Bu davrda gipofiz bezining vazifalari faollashadi. Uning old qismidan ajralib chiqadigan garmon organizm to'qimalarining o'sishi va boshqa muhim ichki sekretiya bezlari (qalqonsimon bez, buyrak usti va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Ularning faoliyati o'smir organizmida ko'plab o'zgarishlarni yuzaga keltiradi, jumladan bo'y o'sishining keskin tezlashishi (bir yilda o'g'il bolalarda 4—5 sm, qizlarda 3—4 sm o'sishi kuzatiladi), jinsiy balog'atga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi va ikkilamchi jinsiy belgilarning paydo bo'lishi amalga oshadi. Qayd etib o'tilgan yo'nalganlik albatta kattalarning ham muloqot va munosabatda mavjud, lekin ular kattalarnikidan o'z emotsionalligi bilan farqlanadi. Tengdoshlari, shuningdek sinfdoshlari guruhida o'smir o'zining kelishuvchanlik xususiyati bilan namoyon bo'ladi. O'smir yoshidagi o'quvchilarda «Biz» hissining shakllanishiga yordam beradi va uning ichki holatini mustaxkamlaydi. O'smir yoshdagi bola uchun do'st tanlash juda katta axamiyatga ega. O'smirlik davrida do'st juda qadimli hisoblanadi. Do'stlar doimiy ravishda ruhan, qalban yaqin bo'lishga extiyoj sezadilar. Bu extiyoj o'smir do'stlarning so'rashishi va ko'rishishlarida (qo'l berib, quchalab ko'rishish) birga o'tirish va birga yurishga xarakat qilishlarida ko'rinadi. Ko'pgina ana shunday juda yaqin munosabatlar, umumta'lim maktabi o'smir yoshi o'quvchilarining shaxs bo'lib shakllanishdagi, birgalikdagi xarakatlarini o'zi inson qalbida va xotirasida birumrga saqlanib qoladi. Bu jarayonlar qiz bolalarda 13—15 yoshlarda nisbatan jadal kechadi. Jismoniy rivojlanish va jinsiy yetilishning akseleratsiyalashuvi kuzatilayotgan hozirgi vaqtda ayrim qizlar 9—10 yoshda, o'g'il bolalar esa 11—12 yoshlarida jinsiy balog'atga

yetishning boshlanish bosqichida bo‘lishi mumkin. Bo‘yning o‘sishi, vaznning ortishi, ko‘krak qafasining kengayishi — bularning barchasi jismoniy rivojlanishning o‘smirlik yoshiga xos xususiyatlaridir. Shular tufayli o‘smirning tashqi ko‘rinishi bolaning tashqi ko‘rinishiga qaraganda farq qiladi: tana proporsiyasi kattalarga xos ko‘rinishga ega bo‘ladi. Shuningdek o‘smirning yuz tuzilishi ham o‘zgarib, bosh suyagining yuz qismi jadal rivojlana boradi. O‘smirlik yoshida umurtqa pog‘onasining o‘sishi bo‘yning o‘sish tempidan orqada qoladi. Chunki 14 yoshgacha umurtqa pog‘onalari o‘rtasidagi oraliqlar tog‘aylar bilan to‘lgan bo‘ladi, bu esa ortiqcha jismoniy zo‘riqish, tana holatining noto‘g‘ri turishi tufayli umurtqa pog‘onasining noto‘g‘ri rivojlanishga moyilligini bildiradi. Umurtqa rivojlanishini buzilishining eng ko‘p holati 11—15 yoshlarga to‘g‘ri keladi va ayni shu yoshlarda ro‘y berishi mumkin bo‘lgan defektlarni ham bartaraf etish ham oson kechadi. 20—21 yoshlarga yetib tos suyaklarining o‘sishi yakunlanadi (shu davrda qizlarning jinsiy organlari ham yetiladi). Ko‘pgina bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o‘smirlar hayotda mustaqil holda harakat qilishlari, o‘z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin ma‘suliyatning o‘z bo‘ynilariga olishlari birmuncha qiyinroq. Ular ko‘pincha intellektual xarakterdagi muammolarni ham qiyinchilik bilan yengadilar. Kattalarning bu davrdagi eng asosiy vazifalari o‘smirning muammosini to‘g‘ri anglashi va erkin to‘g‘ri yashashiga yordam berishidir. Shuning uchun tashqi ta‘silarga beriluvchan o‘smir yosh qiz va o‘g‘il bolalarga alohida e‘tibor qaratish zarur. Buning uchun ular bilan ishlashda g‘oyaviy -siyosiy vatanparvarlik xissining shakllanishiga, mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritishga o‘z-o‘zini boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishlariga imkon yaratish zarur. Ko‘pincha o‘qituvchilar o‘smirlardagi salbiy xulq-atvor illatlarini tanqid qiladilar, o‘smirlarga psixologik yondoshishda metodologik kamchilikka yo‘l qo‘yadi. Bu salbiy sifatlarning oldini olish chora va tadbirlarini ishlab chiqa olmaydi, o‘smirlarda uchraydigan salbiy sifatlarni yo‘qotish va yangi ijobiy xulq-atvor sifatlarini asta-sekin tarkib toptirish mumkin. O‘smirlarning mustaqil faoliyatiga keng imkon berilishi, faoliyati takomillashib, psixikasi xar tomonlama rivojlanib boradi. O‘smirning aqliy faoliyatiga tevarak atrofga munosabatining shakllanishiga ta‘sir qiladi. Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, Intellektual asr talabiga javob beradigan har tomonlama

taraqqiy qilgan dunyoqarashi keng o'smir o'quvchi shaxsini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Ambrumova A.G., Pustovalova L.I. Semeynaya diagnostika v suisidologicheskoy praktike. — M., 1983.*
2. *Averin V.A. Psixologiya lichnosti: Uchebnoe posobie. - SPb.: Izd-vo Mixayiova V.A., 1999.*
3. *Boeree C. G Personality Theories. PsychologyDepartment Shippensburg University. 1997*
4. *Duane P.Schults. Theories of Personality. Wadsworth, a division of Thomson Learning, Inc. Copyright © 2005.-550 p.*
5. *Ensiklopediya glubinnoy psixologii / Pod red. A. M. Bokovikova. - M., 2001.*
6. *Eydemiller E.G., Yustiskis V. Psixologiya i psixoterapiya semi. - SPb., 1999.*
7. *G4oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. T.: 0 'qituvchi, 2010.*